

Folkbildningens betydelse för demokratin

— Fördjupad bedömning av demokratisyftet 2021.

Publicerad av Folkbildningsrådet

FÖRFATTARE: Folkbildningsrådet

OMSLAGSILLUSTRATION: Emma Hanquist

LAYOUT: Pasadena Studio

ISBN: 978-91-88692-82-5

www.folkbildningsradet.se

Förord

Ett av de viktigaste uppdragen för de allra första studieförbunden och folkhögskolorna var att rusta människor att ta plats i den framväxande demokratin. Idag innebär det första av statens fyra syften med stödet till folkbildningen att statsbidraget ska användas till verksamhet som bidrar till att stärka och utveckla demokratin. Även de övriga tre syftena berör folkbildningens roll i det demokratiska samhället.

I 2021 års riktlinjer från regeringen har Folkbildningsrådet fått i uppdrag att inom ramen för den årliga bedömningen av folkbildningens bidrag till statens fyra syften, även lämna en fördjupad bedömning av demokratisyftet samt redovisa hur rådet arbetar för att säkerställa att verksamheten genomförs i enlighet med folkbildningens eget demokrativillkor. Vi har valt att redovisa detta extra uppdrag i en separat rapport, *Folkbildningens betydelse för demokratin. Fördjupad bedömning av demokratisyftet 2021*. Denna rapport utgör ett appendix till Folkningens årliga rapport till regeringen, *Folkbildningens betydelse för samhället 2021. Folkbildningsrådets samlade bedömning*.

I rapporten har Daniel Lindvall, doktor i sociologi och som på regeringens uppdrag varit huvudsekreterare för flera utredningar i demokratifrågor, och Erik Amnå, professor emeritus i statskunskap vid Örebro universitet och återkommande utredare på regeringens uppdrag, fungerat som rådgivare.

Varken demokratin eller folkbildningen är statisk. Vi har tagit stora steg i utvecklingen av demokratin under de senaste 100 åren och har under 2021 firat 100 år av allmän och lika rösträtt i Sverige. Men i dag finns flera hot mot demokratin, såväl i vår omvärld som inom Sverige. Folkbildningen behöver fortsätta rusta sig för att möta dessa hot och stärka människor som engagerade demokratiska medborgare.

Stockholm den 22 mars 2022

Maria Graner

Generalsekreterare, Folkbildningsrådet

Innehåll

Förord	3
Folkbildningsrådets bedömning	7
Inledning	9
Bakgrund – folkbildning och demokrati	9
Fördjupad bedömning av demokratisyftet	10
Folkbildningen stärker och utvecklar det demokratiska samhället	15
Inkludering	15
Mötesplatser och möten	18
Demokratiska samtal	23
Egenmakt och aktivt medborgarskap	27
Folkbildningens förändrade förutsättningar att verka	31
Ett hälskare samhällsklimat	31
Förändrade samhällsnormer och demokratisyn	33
Folkbildningens legitimitet har försvagats?	35
Folkbildningens arbete med demokratiutmaningarna	39
Gränsdragning mot ickedemokratiska idéer och verksamheter	39
Demokrati och demokratiutveckling i de egna organisationerna	43
Referenser	47

Folkbildningsrådets bedömning

Folkbildningen svarar upp mot statens syften. Studieförbund och folkhögskolor motverkar utanförskap genom att vara tillgängliga för många, inkludera olika grupper och genom att finnas i hela landet. Man erbjuder mötesplatser och möten, organiserar demokratiska och bildande samtal samt stimulerar till egenmakt och aktivt medborgarskap. Därigenom blir studieförbund och folkhögskolor även viktiga aktörer i arbetet med att stärka och utveckla det demokratiska samhället.

Staten har sedan de första folkhögskolorna och studieförbunden startade gett ekonomiskt stöd till folkbildningen – som ett sätt att stärka demokratin. Det folkbildningspolitiska målet och de fyra syften som staten har formulerat med sitt stöd till folkbildningen är främjande och uppfordrande. De uppmanar folkbildningen att ta en aktiv roll i det demokratiska samhällsbygget.

Under senare år har ett delvis förändrat tonläge i de offentliga samtalen, tillsammans med förändringar i samhällsdebatt och medierna särskilt avseende frågor om mångkultur, identitet och migration, utmanat folkbildningens förutsättningar att verka. Framför allt påverkas folkbildningens möjligheter att motverka utanförskap och verka inkluderande.

Allt strängare krav ställs på studieförbund och folkhögskolor att säkerställa att de aldrig används som ekonomiska eller andra plattformar för icke-demokratiska idéer eller verksamheter. Detta regleras både i studieförbundens och i viss mån folkhögskolornas ekonomiska villkor, och generellt i de ramar som diskuteras för folkbildningen nationellt, regionalt och lokalt.

Mot den bakgrunden intensifieras nu studieförbundens och folkhögskolornas arbete för att dra gränser mot ickedemokratiska idéer och verksamheter. Det är nödvändigt att detta arbete stärks ytterligare genom tydligare arrangörskap och utvecklade kvalitetssäkringsrutiner inom respektive studieförbund och i samverkan mellan studieförbunden.

Även Folkbildningsrådets arbete för att säkerställa att studieförbund och folkhögskolor förmedlar och förankrar respekt för de mänskliga rättigheterna

och samhällets grundläggande värderingar kommer att utvecklas. Under 2022 genomförs en särskild studie av hur det demokrativillkor som ingår i statsbidragssystemen efterlevs.

För att kunna bidra till att stärka och även utveckla demokratin behöver studieförbund och folkhögskolor dock även ges utrymme att – med folkbildningens redskap – inkludera, engagera sig i och söka påverka organisationer i demokratins utkanter och människor som inte är övertygade demokrater.

Det är nödvändigt att dessa båda perspektiv balanseras. Risken blir annars en räddhågsen folkbildningsverksamhet som förbehålls dem som redan delar samhällets grundläggande värderingar och som redan deltar i samhällets demokratiska processer.

Globalt sett har demokratin trängts tillbaka. Diktatorer även i vår geografiska närhet hotar öppet den europeiska demokratiska säkerhetsordningen. De demokratiska samtalen i vårt eget land försvåras. Den ökade ojämlikheten spiller över i en minskad känsla av delaktighet i vissa befolkningsgrupper. I detta läge behöver studieförbund och folkhögskolor se över sina prioriteringar och vässa sina redskap för att kunna förstärka det svenska samhällets demokratiska motståndskraft genom en ännu mer gränsöverskridande folkbildning.

Inledning

BAKGRUND – FOLKBILDNING OCH DEMOKRATI

De första folkhögskolorna grundades under andra hälften av 1800-talet och de första studieförbunden i början av 1900-talet. Detta beskrivs till exempel i Folkbildningsrådets rapport *När tilliten prövas* (2019). Folkbildningens historia är sedan dess nära förknippad med de stora folkrörelsernas framväxt i Sverige – arbetarrörelsen, frikyrkorörelsen och nykterhetsrörelsen. Många av de människor som engagerade sig politiskt under denna tid inhämtade hela eller delar av sin utbildning och demokratiska skolning inom folkbildningen.

Folkbildningen har sedan sin framväxt alltid, parallellt med folkrörelserna, spelat en viktig roll för demokratin i Sverige.¹

Staten har redan från start gett ekonomiskt stöd till folkbildningens organisationer. I proposition 2013/14:172 *Allas kunskap – allas bildning* framhåller regeringen att folkbildningen som politikområde under lång tid har präglats av politisk konsensus angående folkbildningens värde. Statens stöd till folkbildningen – till landets bidragsberättigade studieförbund och folkhögskolor – har setts som ett självklart sätt att stärka demokratin.

I nämnda proposition formulerar regeringen ett särskilt mål för folkbildningspolitiken:

Folkbildningen ska ge alla möjlighet att tillsammans med andra öka sin kunskap och bildning för personlig utveckling och delaktighet i samhället.²

Där presenteras även fyra syften som anger hur statens ekonomiska stöd till studieförbund och folkhögskolor ska användas. Statsbidraget ska:

1 Regeringens proposition 2013/14:172 *Allas kunskap – allas bildning*, s. 7.

2 S. 19.

- stödja verksamhet som bidrar till att stärka och utveckla demokratin
- bidra till att göra det möjligt för en ökad mångfald människor att påverka sin livssituation och skapa engagemang att delta i samhällsutvecklingen
- bidra till att utjämna utbildningsklyftor och höja bildnings- och utbildningsnivån i samhället
- bidra till att bredda intresset för och öka delaktigheten i kulturlivet.

Syftena är främjande och uppfordrande. De uppmanar folkbildningen att ta en aktiv roll i det demokratiska samhällsbygget.

FÖRDJUPAD BEDÖMNING AV DEMOKRATISYFTET

Uppdraget – Folkbildningsrådets riktlinjer 2021

Folkbildningsrådet har sedan länge haft regeringens uppdrag att årligen lämna en bedömning av hur de fyra syftena med statsbidraget uppnåtts. I regeringens riktlinjer till Folkbildningsrådet för 2021 anges dessutom att en *fördjupad bedömning* av det inledande demokratisyftet ska ingå:

Folkbildningsrådet ska, senast fyra veckor efter att årsredovisningen har lämnats, i en rapport redovisa en samlad bedömning av hur de fyra syftena med statsbidraget, enligt förordningen om statsbidrag till folkbildningen, har uppnåtts.

Folkbildningsrådet ska inom ramen för redovisningen lämna en fördjupad bedömning av demokratisyftet.

Vidare ska Folkbildningsrådet redovisa hur rådet arbetar för att säkerställa att verksamheten som finansieras med statsbidraget förmedlar och förankrar respekt för de mänskliga rättigheterna och samhällets grundläggande värderingar och bidrar till att dessa rättigheter och värderingar upprätthålls och förstärks.³

Ett uppdrag – två rapporter

Regeringen uppdrag avrapporteras i två separata rapporter. I denna rapport presenteras den fördjupade bedömningen av demokratisyftet samt Folkbildningsrådets och folkbildningens arbete för att säkerställa att statsbidraget används för verksamheter som förmedlar och förankrar respekt för mänskliga rättigheter och samhällets grundläggande värderingar.

³ Utbildningsdepartementet. *Riktlinjer för 2021 för Folkbildningsrådet i fråga om användningen av anslagen 14:1 och 14:3 inom utgiftsområde 17 Kultur, medier, trossamfund och fritid*. Regeringsbeslut. 2020-12-17. U2020/06421 (delvis) U2020/06611.

Den samlade bedömningen av hur de fyra syftena med statens stöd har uppnåtts presenteras i rapporten *Folkbildningens betydelse för samhället 2021. Folkbildningens samlade bedömning*.

Genomförande

Den fördjupade bedömningen av demokratisyftet är i första hand inriktad mot att visa folkbildningens sätt att se på sitt demokratiuppdrag och sätt att arbeta för att stärka och utveckla demokratin. Folkbildningens röst fångas i första hand genom fyra fokusgruppsintervjuer – två intervjuer med företrädare för olika folkhögskolor och två med företrädare från landets studieförbund. I texten används citat från intervjuerna för att illustrera de samtal som fördes.

I de skriftliga underlagen ingår deltagar- och verksamhetsstatistik från SCB, undersökningar från Folkbildningsrådet och andra myndigheter, samt utredningar, policydokument, propositioner och motioner från regering och riksdag.

Som stöd i datainsamling och analys har Folkbildningsrådet även engagerat forskare och sakkunniga inom områdena demokrati, civilsamhälle och folkbildning.

Avgränsningar och definitioner

Demokratisyftet med statens stöd till folkbildningen – Demokrativillkor för bidrag till civilsamhället – Statsbidragssystemens demokrativillkor *Demokratisyftet* är ett av fyra syften som staten formulerat för hur statens ekonomiska stöd till folkbildningen ska användas – för *verksamhet som bidrar till att stärka och utveckla demokratin*. Syftet har funnits sedan 1998.

Under senare år har frågan om demokrati och statens bidragsgivning till folkbildningen och det civila samhället uppmärksammats i delvis andra perspektiv. Det har i första hand handlat om att staten behöver försäkra sig om att bidrag endast fördelas till verksamheter som är förenliga med samhällets grundläggande värderingar, vilket i sig även handlar om att upprätthålla allmänhetens förtroende för bidragsgivningen och för tilliten mellan det offentliga och det civila samhällets organisationer.

Därför tillsatte regeringen 2018 den så kallade Demokrativillkorsutredningen. 2019 lämnade utredningen ett förslag på *demokrativillkor för bidrag till civilsamhället*:

Bidrag ska inte få lämnas till en organisation om den, eller någon av dess företrädare, inom ramen för verksamheten,

1. utövar våld, tvång eller hot eller på annat otillbörligt sätt kränker den enskildes grundläggande fri- och rättigheter
2. diskriminerar eller på annat sätt bryter mot principen om alla människors lika värde
3. rättfärdigar, främjar eller uppmanar till sådana ageranden som anges i 1 eller 2, eller
4. motarbetar det demokratiska styrelseskicket.⁴

Enligt förslaget får bidrag lämnas till en organisation som agerat i strid med demokrativillkoret om det finns särskilda skäl. Det handlar bl.a. om att organisationen tydligt tagit avstånd från agerandet och vidtagit adekvata åtgärder för att säkerställa att det inte upprepas. Förslaget är ännu under beredning inom Regeringskansliet.

Samtidigt som Demokrativillkorsutredningen tillsattes 2018, beslutade Folkbildningsrådet att foga ytterligare ett *demokrativillkor till statsbidragssystemen* för studieförbund och folkhögskolor. Numera finns två villkor, som säger att varje studieförbund och folkhögskola ska:

- förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och för grundläggande demokratiska värderingar och får inte bedriva eller främja antidemokratisk verksamhet
- vara en demokratiskt styrd organisation som agerar i enlighet med sitt ändamål.⁵

Tyngdpunkten i den fördjupade bedömning som presenteras i den här rapporten ligger på statens demokratisyfte och på studieförbundens och folkhögskolornas förutsättningar att leva upp till detta. I rapportens avslutande del beskrivs hur Folkbildningsrådet, tillsammans med studieförbund och folkhögskolor, säkerställer att folkbildningen förmedlar och förankrar respekt för de mänskliga rättigheterna och grundläggande demokratiska värderingar – det vill säga lever upp till de demokrativillkor som ingår i folkbildningens statsbidragssystem.

4 SOU 2019:35: *Demokrativillkor för bidrag till civilsamhället*, s. 349.

5 Folkbildningsrådet (2020). *Statsbidrag till studieförbund/folkhögskolor 2021 – villkor och fördelning*, s. 2/16.

Fyra syften som hör ihop – två syften i fokus

Statens fyra syften med stödet till folkbildningen handlar samtliga, direkt eller indirekt, om folkbildningens bidrag till det demokratiska samhället.

Syftena säger att folkbildningen ska stärka och utveckla demokratin genom att erbjuda en ökad mångfald människor möjligheter till samhällsengagemang och påverkansmöjligheter. Folkbildningen ska bidra till att bredda intresset för och öka delaktigheten i kulturlivet och på så sätt utveckla kulturen som en resurs för demokrati och samhällsengagemang. Genom att höja människors bildnings- och utbildningsnivå – utveckla kunskap och förmågor att hämta in och värdera information, fakta och forskning och att i tal och skrift uttrycka sig och delta i demokratiska processer – stärker folkbildningen individernas livschanser och bidrar samtidigt till att demokratiska värderingar och förhållningssätt sprids och förankras brett i befolkningen.

I linje med Folkbildningsrådets uppdrag kommer den fördjupade bedömningen att koncentreras till två av syftena, *demokratisyftet* och *påverkanssyftet*. Dessa syften ligger särskilt nära varandra och behöver därför analyseras tillsammans. Båda relaterar dessutom till folkbildningens arbetssätt och former snarare än till innehållet i kurser, cirklar och andra arrangemang.

Det betyder i sin tur att till exempel frågor som handlar om kulturens och kulturlivets betydelse för det demokratiska samhället inte analyseras i särskild ordning. Folkbildningens kulturinriktade arrangemang utgör, tillsammans med alla andra verksamheter, dock grund för den fördjupade bedömningen.

Folkbildning – folkbildningens organisationer

Med *folkbildning* avses i den här rapporten de *statsbidragsfinansierade arrangemang* som landets *statsbidragsberättigade studieförbund* och *folkhögskolor* erbjuder. Dessa arrangemang utgörs i första hand av studieförbundens studiecirklar, kulturprogram och annan folkbildningsverksamhet och folkhögskolornas långa och korta kurser samt kulturprogram.

Detta betyder dels att andra folkbildande organisationer – till exempel bibliotek och museer – inte ingår i bedömningen, dels att de arrangemang som studieförbund och folkhögskolor finansierar enbart med andra medel än statens inte heller ingår.

Under 2021 fanns tio statsbidragsberättigade studieförbund, som tillsammans har 136 lokala avdelningar och 154 statsbidragsberättigade folkhögskolor i Sverige. Av folkhögskolorna drevs 112 av idéburna organisationer, resten

av regioner. Bakom studieförbunden står olika folkrörelser och andra organisationer i civilsamhället, vilket ger varje studieförbund en unik, idéburen profil.⁶

Folkbildningsrådet har myndighetsansvaret inom folkbildningsområdet. Det innebär att pröva och besluta om vilka studieförbund och folkhögskolor som ska få statsbidrag, formulera villkor för bidragets användning och fördela bidraget till studieförbund och folkhögskolor. Folkbildningsrådet följer också upp och kontrollerar att bidraget används i enlighet med statsbidragsvillkoren och utvärderar användningen i relation till statens syften med stödet. Riksdag och regering reglerar Folkbildningsrådets uppdrag via förordningar, riktlinjer och regleringsbrev.⁷

6 *SISU Idrottsutbildarna* är den svenska idrottsrörelsens studieförbund. Statens finansiering riktas direkt till SISU, den kanaliseras alltså inte via Folkbildningsrådet. SISU innefattas inte i Folkbildningsrådets återsrapportering till regeringen.

7 Folkbildningsrådet är en ideell förening som bildades 1991, med uppgift att *för medlemmarnas räkning fullgöra det som regering och riksdag kräver för att statsbidrag ska utgå till den verksamhet som bedrivs av studieförbund och folkhögskolor.* (Ur stadgar för föreningen Folkbildningsrådet, §1 Ändamål.)

Folkbildningen stärker och utvecklar det demokratiska samhället

Genom att inkludera många olika människor runtom i Sverige, skapa mötesplatser och möten, ha ett arbetssätt där demokratiska samtal utgör grunden, och genom att uppmuntra till egenmakt och aktivt medborgarskap, bidrar studieförbund och folkhögskolor till att stärka och utveckla demokratin.

Inkludering, det vill säga att folkbildningen ger en ökad mångfald människor en ingång till samhällsgemenskap, bildning och utbildning, kan i det här sammanhanget betraktas som en demokratieffekt i sig. Men det är samtidigt en förutsättning för att möten och demokratiska samtal ska äga rum och för att befolkningens samhällsengagemang ska kunna stärkas.

INKLUDERING

Inkludering stärker och utvecklar demokratin

I SOU 2020:46, *En gemensam angelägenhet* konstaterar Jämlikhetskommissionen att ojämlikhet hör samman med försvagad demokrati:

Ett nytt inslag i det politiska landskapet – med potentiellt betydande konsekvenser för ekonomiskt liv och utveckling – är ett ifrågasättande av både liberalism och demokrati. Sådana tendenser har varit märkbara i både Sverige och andra länder som har upplevts som självklart stabila demokratier. Det finns övertygande belägg för att dessa tendenser hänger samman med de förändringar som har beskrivits – ökad ekonomisk otrygghet, ökad ojämlikhet och en känsla av generellt försämrade möjligheter att påverka sin egen livssituation.⁸

Kommissionen lyfter fram valdeltagande som ett exempel på hur det demokratiska deltagandet varierar efter befolkningens olika socioekonomiska förutsättningar. I riksdagsvalet 2018 var valdeltagandet lägst bland människor

8 S. 34.

med kort utbildning, låga inkomster eller som var födda utanför Sverige. Det skilde 21 procentenheter mellan kommunerna med högst och lägst valdeltagande, och bland landets drygt 6 000 valdistrikt var valdeltagandet över 90 procent i 1000. Även ensamstående och personer med olika typer av funktionsnedsättningar röstade mer sällan än andra.

I regeringens handlingsplan *Strategi för en stark demokrati – främja, förankra, försvara* (2018) beskrivs det demokratiska utanförskapet som ett hot mot den svenska demokratin som är särskilt viktigt att bemöta. Utanförskapet hör enligt regeringen nära samman med människors socioekonomiska förutsättningar, som i sin tur även hör samman med var man bor och formar sitt liv. Liknande slutsatser dras bland annat i rapporter från Delegationen mot segregation (Delmos).

Folkbildningen inkluderar och motverkar utanförskap

Även inom folkbildningen beskrivs inkludering som en förutsättning för ett demokratiskt samhälle. I fokusgrupperna framhöll flera att studieförbund och folkhögskolor har en särskild betydelse:

Utän folkbildningen skulle fler människor marginaliseras och utanförskapet skulle vara större. (fokusgrupp)

Folkbildningen har förutsättningar, menar man, att nå även människor som annars inte har erfarenhet av, som saknar tillgång till eller som ställer sig utanför det demokratiska samhället. Här ingår även de som är ensamma – det utanförskap som följer med ensamhet och isolering kan bli en grogrund för antidemokratiska idéer.

Fler kommer till oss utan erfarenhet av delaktighet i civilsamhället, föreningsliv och så vidare. (fokusgrupp)

Folkbildningen har goda möjligheter att inkludera:

- genom att man når ut till många människor
- genom att man når ut till olika grupper i befolkningen
- genom sin geografiska spridning.

Till att börja med handlar det om *volymen*. Folkbildningen är i princip tillgänglig för hela landets vuxna befolkning. Under 2021 deltog drygt 630 000 personer i studieförbundens studiecirkel och annan folkbildnings-

verksamhet samt i folkhögskolornas långa kurser.⁹ Om deltagarna i studieförbundens och folkhögskolornas kulturprogram räknas in blir antalet mångdubbelt större.

En andra styrka är att folkbildningen når ut *brett* i befolkningen, alltså inkluderar många olika grupper och svarar mot många olika kunskapsbehov. Av folkbildningens deltagare är ungefär 60 procent kvinnor och 40 procent män. Alla åldersgrupper från 6 år och uppåt finns med, även om åldersfördelningen varierar mellan olika kurstyper och verksamhetsformer. Andelen utrikes födda deltagare har ökat under senare år och varierar 2021 mellan olika typer av arrangemang – 17 procent i folkhögskolans särskilda kurser, 32 procent i allmänna kurser på gymnasienivå, 85 procent i allmänna kurser på grundskolenivå och 19 procent i studieförbundens studiecirklar. Deltagarnas utbildningsbakgrunder spänner från grundskola till långa eftergymnasiala utbildningar och en trend inom folkhögskolan är att antalet deltagare som läser allmän kurs på grundskolenivå ökar.¹⁰

Folkbildningen når även grupper som står långt från utbildning och arbetsmarknad. I folkhögskolornas långa kurser varierar andelen deltagare med funktionsnedsättning från 13 till 40 procent. År 2021 erbjöd 92 av landets 154 folkhögskolor *studiemotiverande folkhögskolekurs*, som syftar till att motivera arbetslösa deltagare som saknar gymnasieexamen att påbörja eller återuppta reguljära studier och därmed öka chanserna till jobb. *Svenska från dag ett* och *vardagssvenska* är exempel på verksamheter som riktas direkt till asylsökande.

För det tredje finns folkbildningen nästan överallt i Sverige. Studieförbunden erbjöd under 2021 verksamhet i samtliga 290 kommuner och folkhögskolorna fanns med sina långa kurser i 151 kommuner, i samtliga regioner. I relation till befolkningens storlek är andelen deltagare i studieförbundens

9 Under 2020 och 2021 har Coronapandemin påverkat folkbildningens förutsättningar. Även om det under 2021 fortfarande handlar om stora volymer, hundratalsentals människor, så har antalet deltagare minskat kraftigt jämfört med 2019. Innan pandemin var motsvarande siffra cirka 1,2 miljoner personer. I första hand är det studieförbundens deltagare som blivit färre.

10 Under coronapandemin har studieförbundens cirkeldeltagare med funktionsnedsättning, som är 65 år och äldre, respektive är utrikes födda relativt sett minskat något. Samtidigt har andelen cirkeldeltagare med eftergymnasial utbildning ökat med 5 procent sedan 2019, medan andelen med högst grundskola minskat med 4 procent. Inom särskild kurs är deltagarsammansättningen 2021 i princip densamma som 2019. Inom allmän kurs är ålderssammansättningen, deltagarnas utbildningsbakgrund och andelen utrikes födda deltagare ungefär desamma som 2019. Däremot har andelen deltagare med funktionsnedsättning ökat, framför allt på gymnasienivå, medan andelen deltagare som studerar på grundskolenivå sjunkit från 34 till 31 procent.

studiecirkel och kulturprogram samt i folkhögskolornas långa kurser, störst på landsbygden och på mindre orter. Av det totala antalet deltagare återfinns däremot drygt två tredjedelar i eller omkring landets större städer och storstäder.

I Göteborg jobbar vi väldigt hårt med att nå nya grupper i förorterna och har etablerat kontakt med föreningar, både på plats och på vårt eget ställe på (skola). Vi har precis börjat husera en grupp som jobbar med män mot våld, till exempel. (fokusgrupp)

I rapporterna *Cirkeldeltagares vägar till arbetsmarknaden* (2019) och *Folkbildningen och regional kompetensförsörjning* (2022) visar författarna att studieförbund och folkhögskolor är särskilt väl representerade i kommuner med svaga socioekonomiska förutsättningar. Rapporten *Folkbildning i marginaliserade stadsdelar* (2019) visar dessutom att andelen utrikes födda som deltar i folkbildning är något större i städernas marginaliserade stadsdelar än i övriga stadsdelar. Bland de här deltagarna är också inkomsterna och andelen som förvärvsarbetar lägre och de har i allmänhet kortare utbildning än deltagare i andra stadsdelar.

MÖTESPLATSER OCH MÖTEN

Möten och mötesplatser stärker och utvecklar demokratin

En av de grundläggande förutsättningarna för att människor ska kunna mötas och samtala är att det finns *platser* där människors vägar korsas och man kommer samman.

I rapporten *Folkbildning i marginaliserade stadsdelar* (2019) refererar författarna till Iris Young och hennes beskrivning av offentliga mötesplatser som *offentligheter*, det vill säga:

... sfärer för möten och tillställningar som är tillgängliga och öppna för alla och alla uttryck.

I offentligheter kommer människor samman och här möjliggörs en mångfald av möten och interaktion – inte bara mellan grupper med stark gemenskap, utan också mellan främlingar.¹¹

Olika mötesplatser skapar olika möten. Författarna skiljer mellan *slutna offentligheter*, där föreningar och nätverk möts och ägnar sig åt lärande och

¹¹ S. 140–141.

samtal inom gemenskapen, och *öppna offentligheter* som är mer tillgängliga för en mångfald av deltagare och där det finns fler ytor för främlingar att interagera. I gemensamma lokaler kan till exempel sammanträden arrangeras men också spontana besök äga rum på öppna tillställningar eller caféer.

Författarnas slutsats är att båda typerna av offentligheter behövs – de *slutna* i och med att de är trygghetsskapande och ger utrymme för deltagare och grupper att utveckla gemensam kunskap och identitet, och de *öppna* för att de i större utsträckning överbryggar avstånd och gränser. Oavsett hur de utformas så fungerar offentligheterna som baser för engagemang och lokal demokrati.

Öppna mötesplatser har inte bara betydelse för dem som vistas där, utan även för området där de finns. Detta uppmärksammas inom samhällsplanering och forskning om hållbart samhällsbyggande. Här bidrar de till trygghet, stabilitet och (lokalt) sammanhang. Framför allt i stadsdelar där andra gemensamma resurser nedmonterats bidrar gemensamma mötesplatser till ett mer levande offentligt liv.

Studieförbund och folkhögskolor – ett nätverk av mötesplatser

Folkbildningen bildar ett rikstäckande nätverk av mötesplatser.

Det är allmänt vedertaget att folkbildningen inte bara handlar om innehållet i kurserna på folkhögskolor eller i studieförbundens cirklar och kulturarrangemang. Dessa aktiviteter utgör också sociala arenor och mötesplatser för samvaro inom och mellan grupper. De fungerar med andra ord som offentligheter.¹²

Som fysiska mötesplatser ser studieförbund och folkhögskolor olika ut.

Folkhögskolornas kurser är koncentrerade till specifika miljöer – skolor – och de människor som rör sig där eller i närheten. Inom folkhögskolan samlas deltagarna i en skolbyggnad, i de långa kurserna ibland under flera år. Deltagarna träffas i klassrummen, möter andra grupper som studerar på samma skola – i allmänna kurser, estetiska profilkurser, seniorkurser, kurser i svenska som andraspråk, studiemotiverande kurser – och interagerar med samhället runt omkring med folkhögskolan som bas. I vilken grad som skolorna fungerar som öppna eller mer slutna mötesplatser i relation till det omgivande samhället varierar. Vissa folkhögskolor är placerade relativt isolerat, på avstånd från närmaste tätort, medan andra finns mitt i staden eller

¹² Folkbildningsrådet (2019). *Folkbildning i marginaliserade stadsdelar*, s. 26.

centralorten. Även om centralt placerade skolor har lättare att fungera som nav och offentliga mötesplatser så samverkar alla skolor i någon utsträckning med föreningar i sin omgivning.

Vi försöker jobba medskapande så vi jobbar med lokala grupper, hembygdsföreningar och liknande. Och vi är med och driver en centrumutveckling i Färgelanda. (fokusgrupp)

Vi har inskrivet att vi ska vara en kulturell mötesplats. (fokusgrupp)

Studieförbundens studiecirklar, annan folkbildningsverksamhet och kulturprogram äger rum mer spritt i samhället och för det mesta i nära kontakt med andra civilsamhällesorganisationer. Studieförbunden har inte självklart egna lokaler att hålla till i.¹³ Alla studieförbund har egna lokaler på vissa orter men de flesta erbjuder mycket av sin verksamhet i lokaler som deras samarbetsparter står för.¹⁴ Det är mötesplatser som kan ses som öppna och slutna på en och samma gång – öppna mot tusentals av det civila samhällets organisationer och de människor som är engagerade där men med arrangemang som ibland är riktade mer till respektive organisation än till en bredare allmänhet.

Vanligt är också att studieförbunden arrangerar studiecirklar, annan folkbildningsverksamhet och kulturprogram i öppna lokaler som man delar med andra till exempel i kulturhus, verkstäder för konsthantverk och liknande.

Lokalfrågan är dock inte oproblematiserad. Ibland har varken studieförbunden eller deras samarbetsparter tillgång till lokaler.

Där föreningslokaler upphör, man bygger om till bostadsrättsföreningar eller till ... man gör andra lokaler av deras föreningslokaler. Vilket gör att trycket på oss studieförbund, från ideella föreningar, upplever jag har ökat den senaste tiden. Och vi har de lokaler vi har. Och även om vi försöker möjliggöra för de flesta så betyder det också att det blir svårt kanske för nyetablerade föreningar, som kanske inte har en ekonomi att skapa de här nya mötesplatserna som de kanske har önskat att få göra. (fokusgrupp)

13 Under de senaste decennierna har villkoren för studieförbundens lokala arbete förändrats. Antalet lokalavdelningar har minskat från 830 till 136 under perioden 1997–2021. Den kraftigt minskade lokala organisationen, som medfört att befintliga organisationer täcker större geografiska områden än tidigare, har bidragit till att de flesta studieförbunden har blivit mer beroende av lokala samarbeten för att nå ut med sin verksamhet.

14 En stor majoritet av studieförbundens deltagare är medlemmar eller på annat sätt aktiva i de olika organisationer, nätverk eller andra grupper som respektive studieförbund samarbetar med. I en undersökning i Folkbildningsrådets cirkeldeltagarpanel i maj 2021 uppgav till exempel 82 procent att de är engagerade i minst en förening.

Möten i studiecirklar och folkhögskolekurser

Mer eller mindre gränsöverskridande möten i studiecirkarna

I många studiecirklar blandas deltagare med olika erfarenheter och förutsättningar och nya och otraditionella möten äger rum. Av deltagarna i Folkbildningsrådets cirkeldeltagarpanel 2021 uppgav till exempel 61 procent att de under det senaste året lärt känna nya människor som de har diskuterat aktuella samhällsfrågor med, och 58 procent att de under det senaste året lärt känna nya människor som är födda i andra länder än de själva. Motsvarande siffror för befolkningen var 51 procent (*lärt känna nya människor, diskuterat samhällsfrågor*), respektive 43 procent (*lärt känna nya människor från annat land*).

Det handlar om att spräcka filterbubblorna. (fokusgrupp)

Och jag tänker att mycket av rollen i mitt uppdrag handlar kanske inte alltid om att vara den sakkunnige, förutom kring folkbildning som sådan. Men att vara den som drar i trådar och sammanför människor och grupper, och skapar arenor där det finns naturliga – vad ska jag säga – ingångar till mötet. (fokusgrupp)

I andra cirklar sker dock en uppdelning mellan olika deltagargrupper, i första hand när det gäller könsfördelning och var deltagarna är födda. De cirkarna blir mer homogena. Under 2021 var 50 procent av cirkarna i princip enkönade och i 70 procent av cirkarna möttes knappast utrikes och inrikes födda deltagare.¹⁵

Att vissa cirklar blir mer homogena hör troligen samman med att de flesta studieförbunden har en nära koppling till det civila samhället. När studieförbunden hämtar sina deltagare från föreningar och organisationer kommer deltagarsammansättningen i enskilda studiecirklar i första hand att spegla föreningarnas medlemmar – kvinnor i kvinnodominerade föreningar, unga i ungdomsföreningar, pensionärer i PRO:s cirklar och deltagare med ursprung i andra länder i olika etniska föreningar. De här cirkarna bidrar i mindre utsträckning till nya och gränsöverskridande möten.

Den uppdelning som sker har också att göra med cirkelnas ämne och hur intresset för olika ämnen är fördelat i befolkningen.

¹⁵ Utrikes födda är inte en homogen grupp. Det är troligt att det i cirklar och folkhögskolekurser som domineras av utrikes födda deltagare sker möten mellan människor från olika länder, även om ingen eller få av dessa är födda i Sverige.

Mer eller mindre mångfald i folkhögskolans kurser

Folkhögskolorna fungerar på många sätt som smältdeglar som samlar deltagare med olika bakgrund, förutsättningar och erfarenheter. Som mötesplatser präglas de av mångfald, även om deltagarna i viss mån delas upp mellan olika fysiska platser. Deltagarsammansättningen vid folkhögskolornas filialer ser till exempel inte ut som vid folkhögskolornas internat och deltagarna som läser på distans kan skilja sig från dem som befinner sig på plats på folkhögskolorna. Vid filialerna är deltagarna i allmänhet äldre än vid huvudskolan, andelen kvinnor och utrikes födda är större och andelen deltagare med funktionsnedsättning mindre. De deltagare som läser på distans är oftare än andra födda i Sverige, relativt många är kvinnor och relativt få har en funktionsnedsättning.

I enskilda kurser är deltagargrupperna ofta heterogena, med deltagare som knappast skulle ha mötts utanför folkhögskolan, och här sker många gränsöverskridande möten.

Andra kurser är mer homogena. I 45 procent av de allmänna kurserna, och i 63 procent av de särskilda, möttes till exempel knappast inrikes och utrikes födda deltagare under 2021. Andra kursformer är direkt riktade till specifika deltagare – till exempel profilerade kurser för deltagare med funktionsnedsättning, etableringskurser för deltagare som är utrikes födda och studiemotiverande kurser för dem som står långt från utbildning och arbetsmarknad. Här blir deltagargrupperna av naturliga skäl mera homogena.

Folkbildningens digitala möten

Folkbildningens möten är för det mesta fysiska, på plats. Innan coronapandemin var andelen kurser och andra arrangemang på distans relativt liten, men under 2020 och 2021 har andelarna ökat. Inom studieförbunden deltog 19 procent av cirkeldeltagarna på distans under 2021, i folkhögskolornas särskilda kurs studerade 41 procent av deltagarna på distans och i den allmänna kursen 7 procent.

Både studieförbund och folkhögskolor tror också att fler möten än tidigare kommer att äga rum digitalt även efter pandemin. Det finns fördelar med det. Digitaliseringen har fört med sig att både grupper och individer som inte kan delta fysiskt har kunnat delta digitalt. Exempelvis på Järvafältet utanför Stockholm har muslimska kvinnor som annars inte kommit till möten, deltagit digitalt i träffar som studieförbunden anordnat och kunnat ställa frågor om covid-19. De syntes inte i bild men de deltog. Digitala medier gör det också enkelt

att samla människor från olika delar av Sverige i gemensamma möten. Samtidigt är det många som är tveksamma till utvecklingen och menar att folkbildningens själva kännetecken är mötet öga mot öga, människa till människa.

Lärarnas upplevelse av att det så betydelsefulla "mötet" i alltför stor omfattning har uteblivit under pandemin är ett av de mest framträdande resultaten i den delstudie som handlar om folkhögskolornas förändrade arbetssätt.¹⁶

En fråga som ställdes i fokusgrupperna var om det kan vara särskilt viktigt att folkbildningen håller fast vid ett närmare och mänskligare möte just nu, med det hårdnande klimat av polarisering, desinformation, faktaförnekande och hat som präglar många digitala rum? Eller om det är just därför som studieförbund och folkhögskolor behöver finnas i de digitala rummen? För att de med hjälp av folkbildningens metoder och möten kan bidra till att bryta det digitala utanförskapet och till att stärka och utveckla demokratin även där?

DEMOKRATISKA SAMTAL

Demokratiska samtal stärker och utvecklar demokratin

Demokratin utvecklas inte per automatik bara för att människor träffas och pratar med varandra. Lika viktigt är *hur* man samtalar.

Den liberala demokratin förknippas med en särskild sorts politiska samtal. Regeringen kallar dem demokratiska samtal, det vill säga *öppna, gemensamma och ständigt pågående menings- och kunskapsutbyten i det offentliga rummet*.¹⁷ I demokratiska samtal är ingen utestängd, här kan motstridiga åsikter uttryckas och oförenliga intressen mötas. De präglas av respekt för samhällets grundläggande principer, det vill säga den enskildes fri- och rättigheter och alla människors lika värde.

Kännetecknande för demokratiska samtal är också att de vilar på en tilltro till fakta och vetenskap. På så sätt står de som en motpol till den konflikt-sökande och affektiva debatt som numera förekommer i digitala medier och andra offentliga sammanhang. I Brottsoffermyndighetens rapport *Näthat och demokratiskt deltagande – en kunskapsöversikt* (2021) talar forskarna om hur det digitala medielandskapet har bidragit till att ett postfaktiskt tillstånd (eller

¹⁶ Folkbildningsrådet (2021). *Folkbildning i coronatider Sammanfattning och analys av åtta delstudier 2020*, s. 23.

¹⁷ SOU 2020: 56. *Det demokratiska samtalet i en digital tid*, s. 24.

samhälle) vuxit fram, där den offentliga debatten i hög grad vilar på desinformation och känsloladdade argument snarare än på fakta och saklighet.¹⁸

Folkbildningens samtal – inte vilka samtal som helst

Demokratiska samtal kan beskrivas som grunden i folkbildningens pedagogik.

Hela folkbildningens pedagogik och metodik och förhållningssätt och grundläggande värderingar handlar ju om att möjliggöra fria samtal mellan individer. (fokusgrupp)

Detta visas i flera undersökningar bland folkhögskolornas och studieförbundens deltagare.¹⁹

Samtidigt ser samtalen väldigt olika ut. De äger rum i folkhögskolans långa och korta kurser, i kulturprogram, föreningscirklar, kamratcirklar och annonserade cirklar och i annan folkbildningsverksamhet. Vissa förs i klassrum eller föreningslokaler med böcker och annat studiematerial som grund, andra äger rum i replokaler, ateljéer, vid föreläsningar eller utomhus. Vissa handlar om språk, föreningskunskap eller samhällskunskap, medan många andra handlar om kultur och kulturutövande. Vissa syftar till yrkeskunskaper eller behörigheter, andra är en del av deltagarnas samhälls- och föreningsengagemang. Ganska många handlar om deltagarnas fritidsintressen och vilja till självförverkligande.

Det är ett myller av samtal som i grunden vilar på samma pedagogiska utgångspunkter.

En rymd av åsikts-, yttrande- och tankefrihet

Ömsesidig respekt och jämlikhet utgör både förutsättningar och mål för folkbildningens arbete. Alla förväntas bidra aktivt. Folkbildningens samtal sker i trygga rum. Deltagarna ska ha utrymme att ”provtänka” och ”provprata” – lyfta, vrida, vända och testa sina kunskaper, idéer och värderingar i samtal med andra. Samtalens *form* är central – dialog hellre än debatt och insikter i stället för åsikter.

Det gäller att skapa en rymd av åsikts-, yttrande- och tankefrihet. (fokusgrupp)

¹⁸ S. 46.

¹⁹ Se till exempel Folkbildningsrådet (2021). *Ett engagerande mikrokosmos*; Folkbildningsrådet (2019). *Cirkelns betydelser*; Martin Hugo, Joel Hedegaard & Cecilia Bjursell (2019). *Folkhögskolan som inkluderande miljö för deltagare med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar*; Novus (2020). Cirkeldeltagarundersökning juni 2020.

Ytterligare ett kännetecken är deltagarinflytande. I studiecirklar, kurser och andra arrangemang ska deltagarnas erfarenheter och behov avgöra upplägg och innehåll.

Ofta möts deltagarna återkommande under lång tid, i veckor, terminer eller år. Långsamheten och långsiktigheten ger var och en utrymme för eftertanke, lärande och att ompröva sina åsikter och värderingar.

Inom folkhögskolan bidrar samtalen till en pedagogisk miljö som syftar till trygghet, mod och självförtroende, och som i sin tur gör att många kan komma vidare i livet och engagera sig i samhället. Det framgår av många av Folkbildningsrådets undersökningar bland folkhögskolans deltagare, och av Statskontorets rapporter *Folkbildningen. En utvärdering utifrån syftena med statsbidraget* samt *Folkbildning i tiden – en utvärdering utifrån syftena med statsbidraget*.

Även studieförbundens deltagare påverkas i demokratisk riktning. I Folkbildningsrådets cirkeldeltagarpanel våren 2021 svarade 60 procent att de i och med sitt cirkeldeltagande hade fått en större förståelse för andras åsikter och värderingar, hade blivit mer bekväma med att tala inför en grupp, hade blivit mer vana att föra fram sina åsikter och hade fått en större vana att tänka kritiskt och ifrågasättande.

Studiecirkeln är en liten demokrati. (fokusgrupp)

Självständigt och kapabelt kunskapssökande

I rapporten *Polarisering i Sverige* (2021) ser forskarna folkbildningen som en delförklaring till det demokratiska samhällets stabilitet, i och med att folkbildningen bidrar i skapandet av kapabla och självständigt tänkande medborgare.

Vi har en i grunden konsensusinriktad politisk kultur, ett flerpartisystem med proportionella val, en folkbildnings- och public service-tradition som skapat storkonsumenter av politiska nyheter och kapabla medborgare som i allt större utsträckning står självständiga i förhållande till politiska partier.²⁰

Folkbildningen ska inte sprida desinformation eller lögnery och centralt är att deltagarna övas i att självständigt värdera påståenden och information. I samtalen ska kunskap och fakta särskiljas från myter, åsikter och tyckande.

20 S. 16.

Jag talar då inte i första hand om forskning, utan om kunskap hos medborgarna. Dess verkliga betydelse för oss är det arbete den gör för att hålla samhällen samman, skänka medborgarna en någorlunda gemensam förståelse av världen och samhället – en grund vi kan stå på tillsammans för att forma, förändra, förbättra.²¹

Utmanande samtal

Många av folkbildningens samtal äger rum i heterogena miljöer där människor med olika bakgrund, erfarenheter och värderingar samlas. Här kan man möta personer som står för idéer som man inte själv tycker om, och som ibland har åsikter som är direkt stötande – fördomsfulla, diskriminerande, ickedemokratiska. Så behöver det kunna vara, framhöll deltagarna i fokusgrupperna. Ickedemokratiska värderingar och åsikter existerar och ska kunna uttalas men de får aldrig stå oemotsagda.

Alla har rätt att bli lyssnade på, respekterade och motsagda. (fokusgrupp)

Den här sortens samtal är både kunskaps- och arbetskrävande. De är också utmanande, eftersom frågor kring demokrati och mänskliga rättigheter ofta rymmer spänningar och konflikter. Det kan vara svårt att överbrygga avstånd, inte minst i mångfaldiga miljöer. I fokusgrupperna beskrivs det samtidigt som en viktig demokratiaspekt att deltagarna orkar lyssna på andra åsikter än sina egna.

Det är själva grogrunden för demokrati, att kunna sätta sig in i andras tankar och idéer och åsikter. (fokusgrupp)

Viktigt är också att deltagarna orkar hålla ut – att de kan och får tycka olika och ändå fortsätter att prata med varandra i fikarummet, klassrummet eller studiecirkeln veckan därpå.

EGENMAKT OCH AKTIVT MEDBORGARSKAP

Aktivt medborgarskap stärker och utvecklar demokratin

Civilsamhället är en av den liberala demokratis arenor för ett aktivt medborgarskap. Här kan man som medborgare organisera sig, mobilisera för förändring och göra sin röst hörd.²² Föreningar fungerar också som kanaler där

²¹ Sverker Sörlin (2019). *Till bildningens försvar. Den svåra konsten att veta tillsammans*, s. 57.

²² SOU 2020: 56. *Det demokratiska samtalet i en digital tid*, s. 135

medlemmarnas intressen kan representeras som ett komplement till den representativa demokratin. De förstärker den demokratiska infrastrukturen som länkar samman olika delar av samhället.

Ett aktivt medborgarskap är en av grunderna för en levande demokrati där alla kan känna sig delaktiga. I sitt betänkande *Låt fler forma framtiden!* konstaterar 2014 års Demokratiutredning att demokratin i dag står stark men att det politiska inflytandet inte är jämnt fördelat och att klyftan mellan de som är demokratiskt aktiva och de som är passiva har vidgats. Detta märks tydligt, menar utredningen, bland annat när det kommer till engagemanget i det civila samhällets organisationer.²³

Forskning tyder på att ungefär 10 procent av den vuxna befolkningen står helt utanför det organiserade civila samhället. Det är dessutom människor som ofta har sämre socioekonomiska resurser än andra, samtidigt som de har svagare förutsättningar att påverka sina liv och delta i lokalt, demokratiskt arbete.²⁴ De som engagerar sig är oftare socioekonomiskt starka, det vill säga är inrikes födda, har högre utbildning och starkare ställning på arbetsmarknaden.

En risk med ett ojämnt fördelat engagemang är att grupper som inte deltar inte heller får sina perspektiv representerade av andra. Det bidrar i förlängningen till att förstärka redan existerande skillnader i inflytande mellan grupper, där resursstarka blir mer lyssnade till och resurssvaga blir alltmer marginaliserade.²⁵

Egenmakt, självorganisering och påverkansmöjligheter med hjälp av folkbildning

Enligt rapporten *Mer engagemang – Folkbildningen i det svenska samhället* (2015) finns det skäl att anta att:

... folkbildningen är ännu en viktig del av den breda tradition som stabiliserar det medborgarliga engagemanget i det svenska samhället.²⁶

Annan forskning talar om folkbildningen som en *infrastruktur*, som bidrar med stabilitet och stöd för utveckling till det civila samhället.²⁷

²³ SOU 2016:5. *Låt fler forma framtiden!* Del A.

²⁴ Folkbildningsrådet (2015). *Mer engagemang? – folkbildningen i det svenska civilsamhället*.

²⁵ Johan von Essen & Lars Svedberg (red) (2020). *Medborgerligt engagemang i Sverige 1992–2019*.

²⁶ S. 57.

²⁷ von Essen, J. & Svedberg, L. (red) (2020). *Medborgerligt engagemang i Sverige 1992–2019*.

Studieförbundens föreningsanknutna arrangemang

Mycket av studieförbundens arbete äger rum i nära samarbete med andra föreningar och organisationer inom det civila samhället. De här studiecirk-larna, kulturprogrammen och andra arrangemangen involverar föreningar-nas medlemmar och bidrar till att utveckla föreningarnas arbetssätt. Det är en omfattande verksamhet som stärker förutsättningarna för självorganise-ring brett i befolkningen.

Deltagarna i Folkbildningsrådets cirkeldeltagarpanel framstår som mer samhällsengagerade än befolkningen i stort. Våren 2021 var det 46 procent av dem som deltog i undersökningen som beskrev sig som delaktiga i samhäl-lets utveckling, och 71 procent som ansåg att de kan påverka utvecklingen i Sverige, sin hemkommun eller i området där de bor. I dessa avseenden var cirkeldeltagarnas andelar tydligt högre än i befolkningen i stort.²⁸ Utöver det var det 40 procent av cirkeldeltagarna som uppgav att de haft användning av studiecirkeln i en förening och 29 procent som använt den för att engagera sig i området där de bor. Dessa siffror måste dock tolkas i ljuset av den ovan kon-staterade sociala snedrekryteringen till civilsamhällets organisationer. Det är viktigt att folkbildningen stimulerar de redan engagerade till ytterligare engagemang. Men i statens demokratisyften ingår också att bjuda in de oor-ganiserade till att utveckla sina potentialer så att de, ifall och när de så önskar, kan utöva ett aktivt medborgarskap.

Folkhögskolorna uppmuntrar och uppfordrar till engagemang

Även folkhögskolan har en nära anknytning till det civila samhället. Under 2021 hade 112 av landets 154 folkhögskolor idéburna folkrörelser eller andra organisationer som huvudmän. Övriga folkhögskolor var offentligägda, med i första hand regioner som huvudmän. Samtliga folkhögskolor samverkar dessutom med lokala och regionala organisationer.

Enligt rapporten *Ett engagerande mikrokosmos – Folkhögskoledeltagarna och deras samhällsengagemang* (2021) är det totala ideella engagemanget bland folkhögskoledeltagarna omfattande, trots att deltagarsammansättning-en är sådan att det motsatta skulle kunna förväntas.

...folkhögskoledeltagarna är en osedvanligt engagerad grupp av samhällsmedborgare...²⁹

²⁸ Motsvarande andelar för befolkningen var 23 procent (delaktiga i samhällets utveckling) och 47 procent (påverka utvecklingen),

²⁹ S. 6.

Framförallt framhåller författarna det utbredda engagemanget bland kvinnorna och de utrikes födda deltagarna som ”extraordinärt”.

Forskarna identifierar en infrastruktur av strukturer och arbetsätt som efterfrågar och drar deltagarna in i medborgerligt engagemang och ansvarstagande: Folkhögskolans deltagare känner sig accepterade och bekräftade, vilket ökar deras tro på sig själva och sin egen förmåga.

Att man skapar en tillvaro där man känner att man själv kör båten liksom, som man sitter i på något sätt. Och det är ju helt avgörande för att man sen ska kunna påverka det samhälle som man lever i. Att man känner att man har möjlighet att påverka sin egen livssituation. (fokusgrupp)

Detta leder i sin tur till att de förmår att ta till sig undervisningen som ofta innebär ett samhällsorienterat och praktikinära arbetsätt och som ger deltagarna både möjligheter att upptäcka sin omvärld och träning att agera i denna. Till detta kommer att folkhögskolorna som mötesplatser erbjuder deltagarna många möjligheter att engagera sig i samhället och uppmuntrar dem till handling.

Vi pratar väldigt mycket om alla människors rättigheter men också skyldigheter att vara med och påverka i samhället. (fokusgrupp)

Folkbildningens förändrade förutsättningar att verka

Ökande ojämlikhet spiller över i en minskad känsla av delaktighet i vissa befolkningsgrupper. I detta läge behöver studieförbund och folkhögskolor se över sina prioriteringar och vässa sina redskap för att kunna förstärka det svenska samhällets demokratiska motståndskraft genom en ännu mer gränsöverskridande folkbildning.

Men hur folkbildningen lever upp till statens demokratisyfte beror inte bara på studieförbunden och folkhögskolorna själva. Det hör också samman med de förutsättningar som det omgivande samhället ger – förutsättningar som har förändrats under senare år. Tonläget i den offentliga debatten är ofta råare än förr, samhällsnormer och demokratisyn har förskjutits och folkbildningens legitimitet har börjat ifrågasättas.

ETT HÄTSKARE SAMHÄLLSKLIMAT

Folkbildningen verkar i en utmanande tid som ställer nya krav på det demokratiska samhället. I exempelvis Demokratirådets rapport *Polarisering i Sverige* (2021) talar forskarna om att:

... en alltmer konfliktfylld och eldfängd samtid har vunnit terräng i svensk samhällsdebatt under senare år.³⁰

Det hätskare samhällsklimatet både understöds av och återspeglas i sociala medier. I flera rapporter från bland annat Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI), Brottsförebyggande rådet (BRÅ) och universiteten i Göteborg och Lund talas om de hot, förtal, förolämpningar och integritetskränkningar som sker i digitala miljöer. Trakasserierna riktas framför allt mot personer som deltar i det offentliga samtalet och gruppen kvinnor drabbas nästan dubbelt så ofta som män.³¹ I flera rapporter pekas folkvalda politiker och andra poli-

³⁰ S. 11.

³¹ Totalförsvarets forskningsinstitut (2021). *Toxiskt språk i svenska digitala miljöer*. FOI Memo 7740. 2021-12-20.

tiskt aktiva ut som mest utsatta, i andra framhålls hur journalister och andra opinionsbildare drabbas.

Aggressiviteten i delar av den offentliga debatten påverkar även folkbildningens och det civila samhällets förutsättningar. I en rapport från Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (MUCF, 2021) uppger ungefär var tionde ideell förening att de eller dess medlemmar har blivit utsatta för hot och hat kopplat till föreningens verksamhet under de senaste tolv månaderna. En majoritet uppger att hot och hat förekommit mer än en gång under det senaste året.³² Sveriges ungdomsorganisationer (LSU) visar i en kartläggning från 2020 att 46 procent av ungdomsrörelsens organisationer har utsatts för hat och hot. Värst drabbas representanter och organisationer som på något sätt avviker från normen eller engagerar sig för mänskliga rättigheter och antirasism. Man drar slutsatsen att civilsamhällets demokratiska utrymme har krympt ”oroväckande mycket”.³³

Folkbildningen backar, tassar och tystnar?

Vad händer med den som blir utsatt för hat och hot? I Brottsoffermyndighetens rapport *Näthat och demokratiskt deltagande – en kunskapsöversikt* (2021) beskriver forskarna hur näthatet har bidragit till en ”kollektiv passivitet” som kan hämma det demokratiska samtalet.

*Tystas människor tystnar demokratin.*³⁴

Att offentlig debatt och offentliga debattörer blir tystare bekräftas i en mängd andra undersökningar.

Folkbildningen är en del av sin samtid. I fokusgruppsintervjuerna ges flera exempel på hur förutsättningarna att verka demokratistärkande påverkas då man möts av aggressivitet och kritik i media, från lokala politiker eller från allmänheten. Det kan hända när man som enskild lärare eller organisation tar offentlig ställning i politiskt känsliga frågor, till exempel om invandring, hbtqi-frågor, jämställdhet, klimat eller – under pandemin – vaccinationer.

32 MUCF kortrapport (2021): *Hot och hat bland ideella föreningar*. MUCF har även regeringens uppdrag att genomföra en undersökning av utsatthet för hot och hat riktat mot organisationer i det civila samhället. Uppdraget ska redovisas den 31 mars 2022.

33 Sveriges ungdomsorganisationer (2020). *Vi sluter oss inåt. En kartläggning av hat och hot mot Sveriges ungdomsrörelse*.

34 S. 5.

Jag har själv försökt engagera mig i den politiska debatten och har synpunkter, och då kan man säga att det är lätt att bli straffad. Skolan kan lätt straffas för att jag engagerar mig som enskild medborgare. (fokusgrupp)

De ibland kraftiga reaktionerna riskerar att inte bara hämma folkbildningens organisationer, utan kan även inskränka enskilda anställdas deltagande i det offentliga samtalet. I fokusgrupperna ges flera exempel på hur folkbildare ”går i försvar”, ”passar”, ”backar”, ”tassar” och ”tystnar”, och hur ”ängsligheten” har ökat under senare år.

Flera upplever att för framför allt studieförbunden kan negativ uppmärksamhet kanske rentav innebära en ekonomisk risk? Frågan om offentliga medel till studieförbunden har debatterats allt oftare under senare år, både lokalt och nationellt. Publikt ifrågasättande kan i slutändan leda till att man får mindre eller indragna bidrag, menar flera i fokusgrupperna. Om inte annat så kan det bidra till en ängslighet hos bidragsgivare, som inte vill riskera att förknippas med utbetalningar till verksamheter som skulle kunna komma att ifrågasättas i demokratiskt avseende.

FÖRÄNDRADE SAMHÄLLSNORMER OCH DEMOKRATISYN

Inte bara tonen, utan även *innehållet* i samhällsdebatten förändras. I *Polarisering i Sverige* (2021) hävdar forskarna att det finns tecken på ökad ideologisk polarisering, partipolitisk sortering och affektiv polarisering under senare år, som man knyter till så kallade *kulturella värderingskonflikter*:

... ökad omsortering efter sakpolitiska åsikter i frågor som rör mångkultur, identitet, globalisering och migration.³⁵

Efter millennieskiftet, särskilt från och med valet 2014, kan forskarna visa hur framför allt migration, integration och flyktingmottagande lyfts fram på den politiska dagordningen och i samhällsdebatten. Och i *Nationell plan mot rasism, liknande former av fientlighet och hatbrott* (2016) talar regeringen, förutom om rasism – afrofofi, antisemitism, antiziganism, islamofobi – även om en växande fientlighet mot människor som uppfattas bryta mot samhällets normer när det gäller till exempel sexuell läggning, könsidentitet eller könsuttryck. Även klimatfrågan debatteras med mer eller mindre sakliga

35 S. 162.

dokument och under 2021 väckte pandemihanteringen och vaccinationsfrågan konspirationsteorier till liv.³⁶

De nya kulturella värderingskonflikterna handlar i grunden om förändrade samhällsnormer. Och när samhällsnormer och det politiska fältet förändras så förflyttas också gränserna för vad som betraktas som demokratisk verksamhet, samhällets grundläggande värderingar, mänskliga rättigheter – eller inte.

Motstridiga budskap påverkar folkbildningens demokratiarbete

Utvecklingen med ett hätskare samhällsklimat och förändrade samhällsnormer innebär även att förutsättningarna för folkbildningens demokratiuppdrag påverkas. Vad som är tillåtet att säga och göra i folkbildningens namn beskriver studieförbund och folkhögskolor som mindre självklart nu än tidigare. Nya gränsdragningsfrågor har uppstått.

Vad är demokratiskt att säga nej till och vad är odemokratiskt att säga nej till? Det är en svår fråga, tänker jag. (fokusgrupp)

En kännbar förändring, framhölls i fokusgrupperna, är att folkbildningen på ett mer absolut sätt än tidigare förväntas hålla sig borta från grupper, organisationer och personer som uppfattas som ickedemokratiska. Men ibland också att hålla sig borta från en aktivism som uppfattas som alltför politisk.

Vi har ibland fått kritik för att, även om det är ett deltagarinitiativ och vi ställer oss bakom det som skola också, i en klimatdemonstration eller i en manifestation för freden, så är det alltid någon pigg ledarskribent eller någon annanstans som ifrågasätter hur vi förhåller oss till demokratin och yttrandefriheten. (fokusgrupp)

Här möts man av motstridiga budskap, berättar deltagarna i fokusgruppsintervjuerna. Folkbildningen ska stärka och utveckla demokratin. Att det å ena sidan betyder att studieförbund och folkhögskolor aldrig får fungera som ekonomiska eller andra plattformar för ickedemokratiska idéer eller verksamheter är en självklarhet.

Men för att kunna bidra till att stärka och utveckla demokratin behöver studieförbund och folkhögskolor å andra sidan inkludera, engagera sig i och söka påverka organisationer i demokratins utkanter och människor som inte är övertygade demokrater. Man talar om en *beröringsskräck* som riskerar att

36 I politiska sammanhang används ibland begreppen GAL (*Grön, Alternativ och Libertär/Libertariansk*) -TAN (*Traditionell, Auktoritär och Nationalistisk*) för att illustrera dessa värderingskonflikter.

bli kontraproduktiv. När beslutsfattare – för att värna demokratin – ifrågasätter folkbildningens frihet att nå ut, innebär detta en riskcentrering som i själva verket kan slå tillbaka mot demokratin.

De föreningar, grupper och personer som balanserar på gränsen till demokratin, eller som står utanför, blir inte mer demokratiska av att utestängas från demokratiska sammanhang. (fokusgruppsintervju)

Att inkludera, menar man, är viktigt för att motverka den marginalisering och det utanförskap som i sin tur utgör grogrund för hat, radikalisering och extremism.

Denna dubbelhet innebär att beslutsfattare och folkbildare behöver förhålla sig till olika målsättningar och prioriteringar på samma gång; Samtidigt som gränsdragningen mot ickedemokratiska idéer och verksamheter ska upprätthållas, behöver utrymmet säkras för folkbildningens arbete med att inkludera, skapa mötesplatser, samtala och påverka människor och grupper även i demokratins gränsområden. Demokratin är under ständig utveckling och folkbildningens uppdrag från staten är att inte bara stärka, utan även *utveckla* demokratin. Då krävs förtroende för folkbildningens egen demokratiska värdegrund och förmåga att hantera risker.

FOLKBILDNINGENS LEGITIMITET HAR FÖRSVAGATS?

Under senare år har folkbildningen både uppmärksammats och ifrågasatts på ett annat sätt än tidigare – i sociala medier och andra medier och bland beslutsfattare på olika positioner i samhället. Spelar verkligen folkbildningen någon roll för demokratin? Ska folkbildningen ägna sig åt det man gör? Klarar folkbildningen av sitt uppdrag? Kan man lita på folkbildningen? Kostar den för mycket?

Förståelsen för den kraft som finns inneboende i studieförbunden behöver förankras bättre hos våra beslutsfattare i både kommun och region och också på riksnivå. (fokusgrupp)

Kritiken och tvivlet baseras dels på självförvållade problem och oegentligheter inom framför allt studieförbundens verksamheter. Sannolikt har ifrågasättandet också att göra med de förändrade samhällsnormer och värderingsförskjutningar som beskrivits tidigare. Särskild uppmärksamhet och ifrågasättande har ägnats studieförbundet Ibn Rushd, som har muslimsk profil.

Ifrågasättandet har även en politisk dimension. I riksdagen läggs många motioner fram som stöd för folkbildningen. Nytt under senare år är att mängden ifrågasättande inlägg och förslag har ökat. I motioner, budgetförslag och riksdagsdebatter problematiseras numera stödet till folkbildningen av flera riksdagspartier. Under den allmänna motionstiden i riksdagen 2021 har olika förslag lagts på neddragningar av folkbildningsanslaget och riktade satsningar. Särskilt vill man minska på verksamheter som riktas till asylsökande eller andra utrikes födda. Även förslag på förändrade (striktare) villkor för ekonomiskt stöd har presenterats. Kontrollen av folkbildningen beskrivs som alltför svag och krav ställs på skarpare tillsyn. Vissa ifrågasätter också den så kallade *självförvaltningsmodellen*, det vill säga att Folkbildningsrådet ska ha myndighetsansvaret inom folkbildningsområdet.

Ekonomiska konsekvenser och starkare styrning

För framför allt studieförbunden visar sig den minskade legitimiteten främst i försämrade eller förändrade ekonomiska villkor och starkare krav på styrning och kontroll.

Under 2021 har till exempel Göteborgs stad beslutat om en ny bidragsmodell för studieförbundens lokalavdelningar i Göteborg, som trädde i kraft från och med 2022. De villkor som fortsättningsvis gäller för att studieförbunden ska kunna få ekonomiskt stöd från kommunen innebär kraftigt ökade krav på kontroll och redovisning från studieförbundens sida.³⁷

Andra kommuner ger inte längre några generella bidrag alls till studieförbunden. Antalet sådana ”nollkommuner” har ökat från 18 under 2016 till minst 29 under 2021. Det utesluter dock inte att dessa kommuner ger projektbidrag eller andra riktade och mer kortsiktiga anslag till studieförbunden, vilket innebär mer styrning och större möjligheter till kontroll, än vid generella bidrag.

Den relativa kortsiktighet som ofta följer med projektsatsningar diskuteras i fokusgrupperna.

I dom här områdena, man är så j-a trött på projekt. Alltså man är så j-a trött på att vara testkaninen för Arvsfonden eller för Delmos eller för folkbildarna. Så vi kan liksom inte ha treåriga satsningar längre. Alltså det kommer inte att flyga. Så även om pengarna kommer, kommer inte deltagarna att komma. Det måste finnas en långsiktighet. (fokusgrupp)

37 Socialnämnden Centrum. *Bidragsmodell för studieförbund i Göteborg*. Tjänsteutlåtande. Utfärdat 2021-10-07. Diarienummer N164-0196/21. Beslut fattades den 19 oktober 2021.

Ytterligare andra kommuner har dragit in – eller problematiserar – sina generella stöd till enskilda studieförbund. Framför allt gäller detta Ibn Rushd, det vill säga det studieförbund som har en tydlig koppling till muslimsk identitet och som verkar för att stärka muslimers organisering och delaktighet i det svenska samhället. Under senare år har exempelvis Göteborgs Stad och Uppsala kommun åtminstone periodvis beslutat att dra in sitt ekonomiska stöd till Ibn Rushd.

Folkbildningens arbete med demokratiutmaningarna

Studieförbundens och folkhögskolornas gränsdragning mot ickedemokratiska verksamheter och idéer i kontakterna med samarbetsparter och deltagare är central och en del av vardagen. Samtidigt arbetar man både med demokratiutmaningar inom de egna organisationerna, och genomför insatser för att utveckla och synliggöra sitt demokratiarbete.

GRÄNSDRAGNING MOT ICKEDEMOKRATISKA IDÉER OCH VERKSAMHETER

Demokrativillkor i statsbidragssystemen

Folkbildningens organisationer får aldrig fungera som ekonomiska eller andra plattformar för ickedemokratiska idéer eller verksamheter, eller för verksamheter som strider mot de mänskliga rättigheterna. År 2018 fogade Folkbildningsrådet därför ett nytt demokrativillkor till statsbidragssystemen. Sedan tidigare fanns det ett villkor som sade att studieförbund och folkhögskola ska vara demokratiskt styrda organisationer. Det nya villkoret förtydligar att varje studieförbund och folkhögskola ska:

förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och för grundläggande demokratiska värderingar och man får inte bedriva eller främja antidemokratisk verksamhet.³⁸

I samband med detta initierade Folkbildningsrådet även en undersökning av studieförbundet Ibn Rushds verksamhet i förhållande till demokratisyftet och statsbidragssystemens demokrativillkor. Undersökningen genomfördes

³⁸ Folkbildningsrådet (2020). *Statsbidrag till studieförbund/folkhögskolor 2021 – villkor och fördelning*, s.2/16.

av Erik Amnå, professor i statskunskap, och resultaten presenterades i Folkbildningsrådets rapport *När tilliten prövas* (2019). I rapporten studeras ett studieförbund särskilt men den innehåller också resonemang om bland annat folkbildningens roll i förhållande till människor som står långt från demokratins idéer och vikten av att nå ut även till dem. Det har funnits ett stort engagemang för diskussionen om dessa frågor bland såväl studieförbund som folkhögskolor.

Sedan 2017 har Folkbildningsrådet återkommande lyft frågan statsbidragssystemets demokrativillkor med studieförbund och folkhögskolor i statsbidragskonferenser och andra sammanhang. Vikten av att folkbildningens organisationer har en pågående diskussion om värdegrund och arbetssätt som möjliggör att upptäcka antidemokratiska tendenser hos samarbetsparter har lyfts fram. Studieförbund och folkhögskolor har arbetat med att implementera villkoret i sin verksamhet, bland annat genom att införa nya rutiner för hur samarbeten med andra föreningar går till och hur kontroller görs av medverkande i olika arrangemang.³⁹

Uppföljning av studieförbunden och demokrativillkoren

Folkbildningsrådets följer systematiskt upp hur studieförbundens stadgar svarar upp mot statsbidragssystemets demokrativillkor, och har under de senaste åren inte funnit något att anmärka på. Inga odemokratiska/antidemokratiska frågor har heller utgjort grund i aktuella avvikelseärenden eller särskilda uppföljningar. Villkoren bedöms även vid de årliga uppföljningsbesöken vid respektive studieförbund, där frågan bland annat ställs om hur demokrativillkoren uppmärksammas i studieförbundens interna, styrande dokument och kvalitetssäkringsrutiner.

Vid uppföljningsbesöken har studieförbunden även gett flera exempel på samarbeten som avbrutits eller avböjts: med politiska eller andra organisationer eller med enskilda cirkelledare som inte delar studieförbundens värdegrund.

Uppföljning av folkhögskolorna och demokrativillkoren

³⁹ Under senare år har också ett intensivt arbete för att stärka uppföljningen och kontrollen av framför allt studieförbundens verksamhet pågått. Detta arbete kommer att redovisas i en särskild rapport till regeringen den 1 april 2022. De samlade insatserna innebär att studieförbunden generellt har stärkt sin kontroll av verksamheten, vilket innebär att risken för att bli utnyttjad av antidemokratiska krafter minskar.

Inför Folkbildningsrådets uppföljningsbesök 2021 fick de tio besökta folkhögskolorna svara skriftligt på fördjupningsfrågor om bland annat demokratiska strukturer och folkhögskolorna som demokratiskt styrda organisationer. Svaren följdes upp vid uppföljningsbesöken. Resultaten visar att alla besökta folkhögskolor uppfyller de formella kraven på demokratiskt styrda organisationer.

Som en del av uppföljningen undersöks även folkhögskolornas arbete med jämställdhet och jämställdhetsintegrering.

Tydligt arrangörskap i relation till samarbetsorganisationerna

Utgångspunkter för folkbildningens samverkan med det övriga civila samhället är öppenhet, respekt och tillit till den organisering och verksamhet som äger rum. Organisationernas oberoende och verksamhet ska värnas. Samtidigt säger statsbidragsvillkoren att studieförbundet eller folkhögskolan måste försäkra sig om att den verksamhet de bedriver sker i enlighet med demokratins principer, oavsett vem de samarbetar med.

I det här sammanhanget är därför frågan om *arrangörskap* central.⁴⁰ Arrangörskap handlar om folkbildningens roll i samarbete med andra. Var ska gränserna dras för studieförbundens och folkhögskolornas ansvar? Och hur mycket ansvar kan man lämna till den organisation som man samarbetar med?

I statsbidragsvillkoren till studieförbunden sägs bland annat:

Ansvaret för anordnarskapet innebär att studieförbundet ska säkerställa att varje arrangemang som anordnas med stöd av, eller rapporteras som underlag för, statsbidrag följer statsbidragsvillkoren. Anordnaransvaret kan inte överlåtas till annan part.

... statsbidraget får inte användas till ett allmänt verksamhets- eller organisationsstöd som kan användas av föreningar och organisationer till att finansiera den egentliga verksamheten.

Ersättning till samverkansparten får endast utgå för kostnader direkt förknippade med folkbildningsverksamheten, och studieförbundet får inte schablonmässigt förmedla ett bidrag till en samverkande organisation baserat på omfattningen av verksamheten.⁴¹

Motsvarande villkor för folkhögskolorna är:

⁴⁰ I hittillsvarande statsbidragsdokument används termen "anordnarskap" synonymt med "arrangörskap".

⁴¹ *Statsbidrag till studieförbund 2021 – Villkor och fördelning*, s. 5.

Folkhögskolan ska säkerställa att statsbidraget används till det ändamål det är avsett för och att det tydligt framgår att det är folkhögskolan som är ansvarig anordnare av verksamheten.⁴²

Ett tydligt och starkt arrangörskap är en förutsättning för att studieförbund och folkhögskolor inte ska riskera att, i sitt inkluderande arbete, oavsiktligt stödja ickedemokratiska verksamheter och idéer.

Frågan om stärkt anordnarskap är oerhört viktig här. Att vi förstår och vågar konfrontera våra samarbetspartners intentioner med att jobba med oss som studieförbund. Vad är de intresserade av och vad är de ute efter? Vad kan vi erbjuda dem för stöd? Är det demokratisk bildning och pedagogiskt stöd de vill ha eller är de intresserade av en finansiering i form av kostnadsersättning? (fokusgrupp)

Studieförbundens samarbete mot ickedemokratiska verksamheter och idéer

Under de senaste åren har studieförbunden gjort stora satsningar på att stärka sitt etikarbete. Det primära syftet har varit att säkra att rapporteringen görs korrekt och att den verksamhet som rapporteras har genomförts på rätt sätt, men arbetet har också – indirekt – inneburit att studieförbunden säkrat verksamheten ur ett demokratiperspektiv, det vill säga att medlen inte riskerar att användas för icke-demokratisk verksamhet.

I etikarbetet ingår bland annat ett antal gemensamma överenskommelser som studieförbunden har slutit sinsemellan och som handlar om hur statsbidragsvillkoren ska tolkas. De berör till exempel frågor om arrangörskap, om samarbetet med föreningar och kontrollen av samarbetspartner, samt om cirkelledarutbildningar.

Utöver detta har alla studieförbund gjort ett omfattande arbete de senaste åren för att stärka sina egna rutiner och verksamheter.

Gränsdragning hör till vardagen

I fokusgruppsintervjuerna ges exempel på gränsdragningssituationer i det vardagliga arbetet, då man som folkbildare möter ickedemokratiska värderingar eller bristande respekt för de mänskliga rättigheterna bland deltagare eller hos samarbetspartner. När det gäller deltagare i enskilda kurser eller studiecirkel beskrivs det till och med som ganska vanligt. En första åtgärd är normalt att man ”tar samtalet”, ”vågar samtalet” och försöker påverka i en

42 Statsbidrag till folkhögskolor 2021 – Villkor och fördelning, s. 17.

mer demokratisk riktning. Det gäller både deltagare och företrädare för föreningar och andra grupper som man samarbetar med.

Vi har ett exempel faktiskt på en studentförening som är konservativa och... ja ganska mycket åt höger, och där jag vet att det finns vissa idéer som inte är särskilt demokratiska. Men då har vi varit extremt tydliga med den här gruppen vad vi kan samarbeta kring och vad vi inte kan samarbeta kring. Och där kan jag se en väldigt tydlig dialog och tät uppföljning faktiskt, så att man verkligen ser till att vara på rätt sida. (fokusgrupp)

I det här sammanhanget lyfter både studieförbund och folkhögskolor fram hur viktigt det är med ett väl förankrat värdegrundsarbete och att man som anställd har stöd bland kollegor och ledning i ett gemensamt förhållningssätt. Värdegrunden beskrivs som en kompass för hur arbetet ska utföras, som – om den efterföljs – sorterar bort samarbetspartners som inte motsvarar folkbildningens värdegrund.

Men även om inte den omedelbara responsen är att avbryta kontakten, betonar framför allt studieförbunden att det är viktigt att kunna säga nej till föreningssamarbeten. Och i intervjuerna menade många att detta har blivit mer accepterat under senare år, det vill säga att det numera finns ett större mod att säga nej.

Det finns alla möjliga organisationer som är destruktiva och som inte ställer upp på de demokratiska idéerna och mänskliga rättigheter. Dem kan vi inte samarbeta med ... och vi säger ju nej vid behov. Det är ganska ovanligt dock. (fokusgrupp)

DEMOKRATI OCH DEMOKRATIUTVECKLING I DE EGNA ORGANISATIONERNA

Demokratiutmaningar inom studieförbund och folkhögskolor

Även om folkbildningen når många människor som andra utbildningar för vuxna kan ha svårt att nå, såsom utrikes födda, personer med kort utbildning och människor med olika typer av funktionsnedsättningar, så innebär frågor om inkludering och ökad mångfald utmaningar även för studieförbund och folkhögskolor. Det är fortfarande många som står utanför. Ungefär 10 procent av landets vuxna deltar varken i folkbildning eller det organiserade civila samhället och 20 procent har aldrig arbetat ideellt. Deltagandet i folkbildning och ideellt arbete är frivilligt och målet kan inte vara att involvera samt-

liga, däremot finns en risk att deltagandet blir selektivt.⁴³ I fokusgruppsintervjuerna diskuterade deltagarna om studieförbund och folkhögskolor är tillräckligt engagerade i sitt demokratiuppdrag? I takt med tiden?

Vad är det för kurser vi har? Är de öppna för alla? Hur selekterar vi till kurserna? (fokusgrupp)

Hur ska vi nå ut till dem som faktiskt kanske egentligen är de nya målgrupperna för folkbildning? Det är inte grupper som naturligt kommer till oss. (fokusgrupp)

Vi kanske måste ändra förutsättningar för hela studieförbundens verksamhet för att det här ska funka så att det passar dem, de nya grupperna. (fokusgrupp)

För att svara upp mot sitt demokratiuppdrag, resonerade man, behöver folkbildningen i ännu högre grad finnas i de geografiska områden där de största behoven av folkbildning finns. Man behöver bli bättre på att möta människors nya sätt att organisera sig vid sidan av föreningslivet, och man behöver arbeta aktivt för att nå nya deltagargrupper.

Även i det här sammanhanget spelar de ekonomiska förutsättningarna roll. Att svara mot nya gruppers behov, etablera verksamhet i nya områden eller nå dem som står utanför folkbildningen och det övriga civila samhället kräver mer tid och resurser än den dagliga, etablerade verksamheten.

Vi behöver bidragssystem som lilar med vårt demokratiuppdrag. (fokusgrupp)

Andra frågor som diskuterades handlade om normer och värderingar inom studieförbunden och folkhögskolorna. Även om studieförbund och folkhögskolor är demokratiska organisationer så är man också, såväl som det övriga samhället, bärare av normer och maktordningar. I fokusgruppsintervjuerna ges exempel på kvinnoprästmotstånd, på hur utmaningen med ickedemokratiska rörelser och individer etnifieras (dvs. att anställda menar att detta enbart handlar om utrikes födda), och på hur det inom organisationerna kan finnas ett motstånd mot nya rörelser och opinionsbärare. Här har bland annat rekrytering och representation inom organisationen betydelse, menar man. Vilka erfarenheter och synsätt finns representerade bland de anställda på studieförbund och folkhögskolor? Vilka finns inte med?

Satsningar på att utveckla och synliggöra det

⁴³ Folkbildningsrådet (2015). *Mer engagemang – Folkbildningen i det svenska civilsamhället*. von Essen, J. & Svedberg, L. (red) (2020). *Medborgerligt engagemang i Sverige 1992–2019*.

demokratistärkande arbetet

Folkbildningen har under senare år tagit initiativ till flera särskilda insatser för att utveckla och synliggöra det demokratistärkande arbetet.

Den gemensamma satsningen *ViMåstePrata* har funnits sedan 2017. Här har studieförbund och folkhögskolor gått samman för att skapa ett resurskansli, med material och insatser för att stärka demokratiarbetet. Under jubileumsåret 2021 genomfördes lokala demokratiprogram runt om i landet där studieförbund och folkhögskolor uppmärksammade demokratin 100 år genom olika aktiviteter. Runt initiativet har det skapats ett nätverk av folkbildare, demokratitalare och andra aktörer.⁴⁴

Studieförbunden i samverkan tog fram en *Demokratiförklaring* i februari 2022, som skrivits under av samtliga studieförbund för att ytterligare markera att studieförbunden tar ansvar för sitt demokratiuppdrag i såväl teori som praktik.⁴⁵

I samband med valåret 2022 gör Sveriges folkhögskolor en *demokratisatsning*. Kulturpolitiska talespersoner från varje riksdagsparti intervjuas, intervjuerna sprids i sociala medier och folkhögskolorna uppmuntras att göra egna intervjuer med politiker på lokal nivå. Syftet med satsningen är att sätta folkhögskolan på agendan inför valåret 2022 och att främja arbete med demokrati inom folkhögskolorna.⁴⁶

Folkhögskolorna har arbetat aktivt med *Agenda 2030* sedan målen antogs 2015. Folkhögskolornas arbete med Agenda 2030 knyter an till demokratiperspektivet både lokalt och globalt, på många plan. Inom ramen för arbetet har exempelvis över 90 folkhögskolor fått heldagsutbildningar för sin personal om hur de kan utveckla Agenda 2030-arbetet. Under 2021 utvecklades också nya fokus på Agenda 2030-fortbildningarna: Fokus demokrati och mänskliga rättigheter och Fokus klimat.⁴⁷

2021 startade Arvsfondsprojektet *Min story – vår Agenda*. Sju folkhögskolor deltar i projektet. Projektets ambition är att stärka ungas engagemang och tro på att kunna göra skillnad. Genom att inkludera unga som står långt från samhällsengagemang och motivation, realiserar projektet Agenda 2030:s övergripande paroll om att ingen ska lämnas utanför.⁴⁸

Folkbildningsrådet utlyser under 2022 *särskilda medel för demokrati-*

⁴⁴ vimasteprata.org.

⁴⁵ studieforbunden.se/etik-och-kvalitetsarbete-inom-studieforbunden.

⁴⁶ sverigesfolkhogskolor.se/fhskdag2022.

⁴⁷ sverigesfolkhogskolor.se/for-personal-pa-folkhogskola/stod--utveckling/internationellt/agenda-2030.

⁴⁸ Sveriges folkhögskolor – Min story – Vår Agenda (sverigesfolkhogskolor.se).

satsningar inom studieförbunden, det vill säga för verksamheter som stärker och främjar demokratin. Totalt upp till 12 miljoner ska fördelas för projekt under perioden 2022–2024.

Regeringen har sedan 2014 gett Folkbildningsrådet i uppdrag att fördela medel för att långsiktigt stärka folkhögskolors och studieförbunds kunnande om *mänskliga rättigheter* samt deras kapacitet att arbeta strategiskt med att stärka deltagarnas kompetens, medvetenhet och beredskap. Under 2021 fick nio projekt del av bidraget, varav åtta med folkhögskolor och ett med studieförbund som projektägare. Satsningen avslutas efter 2021.⁴⁹

49 Folkbildningsrådet (2022). *Mänskliga rättigheter inom folkbildningen 2021. Insatser inom folkhögskola och studieförbund för att stärka kunskapen om mänskliga rättigheter i samhället*. Det totala beloppet att fördela till projekt med insatser om mänskliga rättigheter inom folkbildningen 2021 var 1 450 000 kronor.

Referenser

- Amnå, E. (2019). *När tilliten prövas. En studie av studieförbundet Ibn Rushds samhällsbidrag*. Folkbildningsrådet.
- von Essen, J. & Svedberg, L. (red). *Medborgerligt engagemang i Sverige 1992–2019*. Ersta Sköndal Bräcke högskola arbetsrapportserie 98.
- Folkbildningsrådet (2015). *Mer engagemang – Folkbildningen i det svenska civilsamhället*.
- Folkbildningsrådet (2019). *Cirkeldeltagares vägar till arbetsmarknaden. Studiecirkelnas geografiska spridning och betydelse för integrationen på arbetsmarknaden*.
- Folkbildningsrådet (2019). *Folkbildning i marginaliserade stadsdelar*.
- Folkbildningsrådet (2020). *Statsbidrag till folkhögskolor 2021. Villkor och fördelning*. Fastställt av Folkbildningsrådets styrelse den 11 november 2020.
- Folkbildningsrådet (2020). *Statsbidrag till studieförbund 2021 – Villkor och fördelning Reviderade 2 juni 2021*. Fastställt av Folkbildningsrådets styrelse den 11 november 2020. Reviderat av Folkbildningsrådets styrelse den 2 juni 2021.
- Folkbildningsrådet (2021). *Ett engagerande mikrokosmos – Folkhögskoledeltagarna och deras samhällsengagemang*.
- Folkbildningsrådet (2021). *Folkbildning i coronatider. Sammanfattning och analys av åtta delstudier 2020*.
- Folkbildningsrådet (2022). *Bildning, engagemang och verkstad för demokrati. Redovisning av bidrag för demokratistärkande insatser inom folkbildningen 2020–2022*.
- Folkbildningsrådet (2022). *Folkbildning och regional kompetensförsörjning. Vilken roll spelar folkbildningen i städer och på landsbygden?*. (Preliminär, publiceras våren 2022).
- Folkbildningsrådet (2022). *Mänskliga rättigheter inom folkbildningen 2021. Insatser inom folkhögskola och studieförbund för att stärka kunskapen om mänskliga rättigheter i samhället*.

- Hugo, M., Hedegaard, J. & Bjursell, C. (2019). *Folkhögskolan som inkluderande miljö för deltagare med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar*. Encell rapport 1:2019. Encell, Högskolan för lärande och kommunikation.
- Kulturdepartementet (2016). *Nationell plan mot rasism, liknande former av fientlighet och hatbrott*. Bilaga till beslutsärende 5. 2016-11-24.
- Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällsfrågor (2021): *Hot och hat bland ideella föreningar*. Kortrapport.
- Novus (2020). *Cirkeldeltagarundersökning juni 2021*. Powerpointpresentation.
- Oscarsson, H., Bergman, T., Bergström, A. & Hellström, J. (2021): *Polarisering i Sverige*. Demokratirådets rapport 2021. SNS förlag.
- Regeringens proposition 2013/14:172 *Allas kunskap – allas bildning*.
- Regeringskansliet (2018). *Strategi för en stark demokrati – främja, förankra, försvara*. Ku 18:02.
- Socialnämnden Centrum. *Bidragsmodell för studieförbund i Göteborg*. Tjänsteutlåtande Utfärdad 2021-10-07 Diarienummer N164-0196/21.
- SOU 2016:5: *Låt fler forma framtiden! Del A*. Betänkande av 2014 års Demokratiutredning – Delaktighet och jämlikt inflytande.
- SOU 2019:35: *Demokrativillkor för bidrag till civilsamhället*. Betänkande av Demokrativillkorsutredningen.
- SOU 2020: 56: *Det demokratiska samtalet i en digital tid. Så stärker vi motståndskraften mot desinformation, propaganda och näthat*. Betänkande av kommittén Nationell satsning på medie- och informationskunnighet och det demokratiska samtalet.
- SOU 2020:46 *En gemensam angelägenhet*. Betänkande av Jämlikhetskommissionen.
- Statskontoret (2016). *Folkbildningen. En utvärdering utifrån syftena med statsbidraget*. Delrapport.
- Statskontoret (2018). *En folkbildning i tiden – en utvärdering utifrån syftena med statsbidraget*. Slutrapport. 2018:10.
- Svensson, M., Björkenfeldt, O., Åström, F. & Dahlstrand, K. (2021). *Näthat och demokratiskt deltagande – en kunskapsöversikt*. Brottsoffermyndigheten.
- Sveriges ungdomsorganisationer (2020). *Vi sluter oss inåt. En kartläggning av hat och hot mot Sveriges ungdomsrörelse*.
- Sörlin, S. (2019). *Till bildningens försvar. Den svåra konsten att veta tillsammans*. Natur & Kultur. Första utgåvan.
- Totalförsvarets forskningsinstitut (2021). *Toxiskt språk i svenska digitala miljöer*. FOI Memo 7740. 2021-12-20.

Ett av de viktigaste uppdragen för de allra första studieförbunden och folkhögskolorna var att rusta människor att ta plats i den framväxande demokratin. Idag anger det första av statens fyra syften med stödet till folkbildningen att statsbidraget ska användas till verksamhet som bidrar till att stärka och utveckla demokratin. Även övriga tre syften berör folkbildningens roll i det demokratiska samhället.

I 2021 års riktlinjer från regeringen har Folkbildningsrådet fått i uppdrag att lämna en fördjupad bedömning av demokratisyftet. Uppdraget redovisas i rapporten *Folkbildningens betydelse för demokratin. Fördjupad bedömning av demokratisyftet 2021*. Denna rapport utgör ett appendix till Folkbildningsrådets årliga rapport till regeringen, *Folkbildningens betydelse för samhället 2021. Folkbildningsrådets samlade bedömning*.